

İSKENDER AFRODİSİ

(ö. III. yüzyılın ilk yarısı)

Aristo yorumcusu, filozof.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Caria bölgesindeki (Batı Anadolu) Afrodisias kasabasında doğduğu sanılmaktadır. Bazı İslâm kaynaklarında, Afrodisi nisbesinden sonra Dimaşki şeklinde ikinci bir nisbeyle anılarak onun Şam'la da bir ilişkisinin bulunduğu dikkat çekilir (İbn Fâtik, s. 291; İbn Ebû Usaybia, s. 106). Latinler'in Alexander Aphrodisious olarak tanıdıkları İskender II. yüzyılın ikinci yarısı ile III. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, dönemin önde gelen filozoflarından Herminus ve Aristocles'ten felsefe okumuştur. Roma imparatorlarından Septimus Severus ile oğlu Caracalla, İskender'i peripatetik felsefeyi okutmak üzere görevlendirmişlerdi. Ancak derslerini Atina'da mı İskenderiye'de mi yoksa Roma'da mı verdiği hususu tartışmalıdır. Mübeşşir b. Fâtik'in naklettiği bilgiye göre Galen Roma'ya gidince, peripatetisyen bir filozof olan Eudemos ve Atina'da peripatetik felsefeyi okutmakla görevlendirilen İskender onunla birlikte olurlar; bu toplantılara İmparator Marcus Aurelius da katılır (*Muhtârü'l-hikem*, s. 291). Bu bilgi, onun 163'te Roma'ya gittiğine dair rivayeti teyit ettiği gibi Atina'da Aristo'nun kurmuş olduğu Lykeion'da (lise) 197-211 yılları arasında bu okulun başkanı olarak ders verdiği görüşünü de destekler mahiyettedir (Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-felsefe*, I, 153). Gerek Helenistik dönemde gerekse Ortaçağ İslâm ve Hristiyan felsefesi literatüründe İskender'den daima "yorumcu" (şârih-commentateur) olarak söz edilmiştir. Çünkü Aristo külliyyatının tamamına yakınına şerh yazmış, sonraki dönemlerde bu şerhlerin önemli bir kısmı Arapça ve Latince'ye çevrilmiştir. Daha sonraki Yeni Eflâtuncu şârihlerin aksine İskender, Aristo felsefesini özüne uygun bir şekilde yorumladığı için bu konuda büyük otorite olarak ün yapmıştır. İslâm Meşşâileri de Aristo'nun bazı eserlerini bu şerhlerle birlikte okuma imkânına sahip olduklarından onun bu filozoflar üzerindeki etkisinden söz edilmektedir. İskender özellikle, insan aklının somuttan soyuta doğru ilerlerken nasıl soyutlama yapıp bilgi ürettiğini ve onun falak akılla olan ilişkisini konu alan *Risâle fi'l-'aql* ve Aristo'nun *Metafizika* adlı eserinin on ikinci bölümüne (Lamda) yazdığı şerhiyle İslâm filozoflarının ilgisini

çekmiştir. Meselâ İbn Rüşd'ün, Grek filozofunun sözü edilen eserine yazdığı *Tefsîru Mâ ba'de't-Tabî'a* adlı eserinde İskender'e elli iki defa atıfta bulunduğu dikkate alınırsa İslâm filozoflarının bu şârihe ne kadar çok değer verdikleri daha iyi anlaşılır. İslâm kaynakları daha ziyade İskender'in ünlü hekim Câlînûs'la (Galen) çağdaş olduğuna ve aralarında düşmanlığa yol açan tartışmalar geçtiğine, bu tartışmalarda Câlînûs büyük bir direnç gösterdiği için İskender'in ona "katır kafalı" lakabını verdiği-ne dikkat çekerler (İbnü'n-Nedîm, s. 353-354; İbnü'l-Kıftî, s. 54; İbn Ebû Usaybia, s. 106).

İskender Afrodisi, dirâyetli bir şârih olduğu kadar aynı zamanda kendine has fikirleri bulunan bir filozoftur. Meselâ Aristo'nun, aklı aktif ve pasif olmak üzere ikili tasnifine mukabil heyûlânî, müstefâd ve faal akıl şeklinde üçlü bir tasnif yapar ve faal aklın ilk sebep olduğunu söyler. Ayrıca Aristo zamanı hareketin ölçüsü sayarken İskender sükûnun da zamanın ölçüsü olabileceğini belirtir. Öte yandan insanın mutlak anlamda irade ve seçme özgürlüğüne sahip olduğunu, aksi takdirde insan olmanın hiçbir anlam ifade etmeyeceğini savunur. Ölümünden sonra insan nefsinin ne olacağı meselesi Aristo felsefesinde pek açık olmadığı halde İskender bedenle birlikte nefsin de öleceğini iddia eder.

Eserleri. İskender Afrodisi'nin eserlerinin tamamı günümüze kadar gelmediğinden bunların sayısı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. İbn Ebû Usaybia kırk dokuz eserin ismini zikretmekte, bunlardan dokuzunun şerh, kırkının telif çalışması olduğunu belirtmektedir (*Uyûnû'l-enbâ*, s. 106-107). Abdurrahman Bedevî önce, Grekçe asılları kaybolup Arapçalar'ı günümüze intikal eden dokuz eseri *Aristo 'inde'l-'Arab*'da yayımlamış (s. 278-308), bunları, *La transmission de la philosophie grecque au monde 'arabe* başlığıyla Fransızca'ya çevirdiği eser içinde de neşretmiştir (Paris 1968, s. 121-165). Daha sonra bulunduğu on eserle birlikte hepsini *Şürûh 'alâ Aristô mefkûde fi'l-Yûnâniyye ve resâ'il uhrâ* adlı kitabında tekrar yayımlamıştır (s. 19-82). Bazısı bir veya birkaç sayfayı geçmeyen bu eserlerin, İskender'in yazdığı şerhlerde yer alan önemli meselelerin sonradan makale veya risâle haline getirilmesinden ibaret olduğu sanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 353-354; İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980, s. 291; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ* (Lippert), s. 54-55; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnû'l-enbâ*, s. 106-107; P. Moraux, *Alexandre d'Aphrodise*, Paris 1942; Abdurrahman Bedevî, *Aristo 'inde'l-'Arab*, Kahire 1947, s. 278-308; a.mlf., *Şürûh 'alâ Aristô*, Beyrut 1971, s. 19-82; a.mlf., *Mevsû'atü'l-felsefe*, Beyrut 1984, I, 153-154; David Santillana, *Mezâhibü'l-Yûnâniyyeti'l-felsefiyye fi'l-'âlemi'l-İslâmî* (trc. M. Celâl Şeref), Beyrut 1981, s. 218-220; Frederic M. Schroeder – Robert B. Todd, *Two Greek Aristotelian Commentators of the Intellect*, Toronto 1990; G. Strohmaier, "al-İskandar al-Afrûdisî", *El'2* (İng.), IV, 129-130; Şerefeddin Horâsânî, "İskender-i Efrûdisî", *DMBİ*, VIII, 354-359.

MAHMUT KAYA

İSKENDER BEĞÜM

(1818-1868)

Bopal nevvâbı
(1844-1868).

Babası, Orta Hindistan'da Bopal (Fetihgarh) şehrinin kurucusu Afgan asıllı Dost Muhammed Han'ın ailesine mensup Nezir Muhammed Han'dır. Aynı aileden Nevvâb Gavs Muhammed'in kızı Kudsiyye Begüm'le evlenen Nezir Muhammed babasının ölümü üzerine Bopal'ın idaresini eline aldı (1816). Nezir Muhammed'in 1820'de vefatıyla Bopal'ın yönetimi İskender Begüm'e niyâbeten annesi Kudsiyye Begüm'e verildi. İskender Begüm 1835'te kuzeni Cihangir Muhammed'le evlendi. Annesinin nâiblikten çekilmek istememesi yüzünden Bopal'de iç karışıklıklar meydana geldi. Cihangir Muhammed, Kudsiyye Begüm'e karşı başlattığı mücadelede önce yenilgiye uğradıysa da daha sonra İngilizler'in yardımıyla Bopal nevvâblığı ele geçirdi (1837). İskender Begüm, 9 Aralık 1844'te kocası Cihangir'in ölümü üzerine idareyi ele aldı. Yirmi dört yıllık saltanatı sırasında Bopal'de reformlar yapmaya çalıştı. Aldığı malî tedbirlerle büyük yekûn tutan borçları ödedi. Halkın, köylünün ve toprak sahiplerinin tepkisine yol açtığı ve suistimal konusu olduğu için vergilerin mültezimler tarafından tahsil edilmesi uygulamasını kaldırdı ve mültezimlik müessesesini lağvetti. Toprak sahipleriyle anlaşarak vergiyi kendisi toplattı. Ticaret ve el sanatlarındaki tekeli kaldırdığı gibi ilk defa Bopal'de resmî basının faaliyete geçmesini sağladı. Hukuk ve ziraat alanında da bazı düzenlemeler yaptı. Halk arasında dolaşarak şikâyetleri dinledi. Hint-İslâm kıyafetini İngiliz giyim

tarzından aldığı unsurlarla zenginleştirirken Kraliçe Victoria gibi elbiselerinin üzerinde nişan ve madalyonlarını taşıdı.

1857'de Hindistan'daki Sipahi ayaklanması sırasında İngiltere'nin yanında yer alan İskender Begüm askerlerinin harekete katılmasını engelledi, ayrıca İngiliz askerlerini daha güvenli bölgelere nakletti. Bu tavrı sebebiyle ayaklanmanın ardından İngilizler tarafından özel nişan ve madalyalarla mükâfatlandırıldı. Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti yayılıp yerleştiği birçok devlet ve ricalik zarar görürken kendisi İngilizler'i destekleyerek Bopal topraklarını genişletti.

1863-1864'te hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke'ye giden İskender Begüm, ülkesine döndükten sonra tahttan çekilerek yönetimi kızı Şah Cihan'a bıraktı. 30 Ekim 1868'de vefat etti ve Râhatefzâ bahçesine defnedildi. Bopal'in en meşhur kadın nâibi olan İskender Begüm zeki, kültürlü ve ileri görüşlü bir idareciydi. Devlet yönetimini başarıyla sürdürdüğü gibi çok sayıda okul ve teknik enstitü kurmuştur. Bopal'de İngiliz nüfuzunun yerleşmesinde de önemli rol oynamıştır. Ayrıca hac yolculuğunu anlattığı bir seyahatnâmesi vardır. Eser, Willoughby-Osborne tarafından *A Pilgrimage to Mecca* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (Kalküta 1906).

BİBLİYOGRAFYA :

İskender Begüm, *A Pilgrimage to Mecca* (trc. Willoughby-Osborne), Calcutta 1906; Bahriye Üçok, "Hindistan'da Bhopal Devleti'nde Bir Nâibe ve Üç Kadın Hükümdar", *VII. TTK Bildiriler* (1972), I, 448-449; Kabir Kausar – Inamul Kabir, *Biographical Dictionary of Prominent Muslim Ladies*, New Delhi 1982, s. 336-337; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, II, 200-202; U. Yaduvansh, "Administrative System of Bhopal under Nawab Sikandar Begum (1844-1868)", *IC*, XLI/4 (1967), s. 203-232; Abida Sultan, "The Begums of Bhopal", *History Today*, XXX, London 1980, s. 33 vd.; T. W. Arnold, "Bhopâl", *IA*, II, 595; A. S. Bazmee Ansari, "Bhopâl", *EP* (İng.), I, 1195-1196; Enver Konukçu, "Bopal", *DİA*, VI, 283, 284.

ENVER KONUKÇU

İSKENDER BEY

(ö. 872/1468)

Osmanlılar'a karşı mücadele eden
Arnavut beyi.

1405 yılında doğdu. Asıl adı Gergi (Gjergj, Georges) olup Batı kaynaklarında Scanderbeg (Skandarbeg) şeklinde de geçer. Arnavutlar tarafından millî kahraman olarak tanınan İskender Bey Arnavutluk'un

ünlü Kastriyota ailesine mensuptur. Kastriyotalar, 1385'te Voissa bozgunundan sonra öteki Arnavut beyleri gibi Osmanlı Padişahı I. Murad'ı metbû tanımışlardı. İskender Bey'in babası İvan (Yuvan) Kastriyota, Osmanlı ve Bizans kaynaklarında Arnavutluk'un en önemli beylerinden biri olarak gösterilmektedir. Osmanlılar, Ergirikasrı sancağının kuzeyindeki yerlere ona nisbetle Yuvan-ili adını vermişlerdi. 835 (1432) tarihli Arvanid sancağı *Timar Defteri*'ne göre sancağın kuzey sınırları hemen hemen Matia (Mat) ırmağına kadar geliyordu. Yuvan'ın arazisi de bunun kuzeyinde uzanmaktaydı. Yuvan, Osmanlılar'ın fetret devrinde (1402-1413) Venedik Cumhuriyeti'nin himayesine girerek Osmanlı tâbiliğinden çıkmaya çalıştı. Ancak II. Murad tahta geçip durumunu sağlamlaştırdıncı Yuvan-ili'ne karşı yeniden büyük kuvvetler gönderme imkânı bulabildi. 1423'te Evrenosoğlu Ali Bey bu uca yerleştirildi. Aynı timar defterine göre 1431'de Ali Bey'in Ergiri'de sancak beyi olduğu görülmektedir (*Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Sancak-ı Arvanid*, s. 1). Yuvan, muhtemelen dokuz yaşında olan oğlu Gergi'yi o sıralarda Osmanlı sarayına rehlin olarak gönderdi. Edirne'de II. Murad'ın hizmetinde bir iç oğlanı eğitimi gören Gergi müslüman oldu ve İskender adını aldı. Hatta İskender'in babası, oğlunun bir Osmanlı beyi sıfatıyla gelip topraklarını alması tehdidinden Venedik'i haberdar etmişti. Gerçekten İskender Bey, Arvanid-ili timar defterinde 841 (1437-38) yılına doğru Yuvan-ili'nde timar sahibi olarak görülmektedir. İskender Bey'in buradaki timar topraklarının bir kısmı Dimitri Gönima nahiyesindeydi ve bunlardan dokuz köy 1438 Mayısında Andre Karlo'ya verilmişti. Bununla birlikte kendisi Akçahisar (Kroya) kadısı ile beraber timar için "muzaf bitisi" verdiğine göre o tarihlerde Akçahisar subaşı olmalıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan tarihsiz bir belgede (nr. E 6665) İskender'in, babasının merkezi Mus'un (Mysja) zeâmet olarak kendisine verilmesini istediği, ancak bu talebin sancak beyi tarafından kabul görmediği belirtilir. Bu olay onun Osmanlılar'a bağlılığını sarsmış olmalıdır. Batı kaynaklarında, İskender Bey'in İzlâdi savaşında (1443) timarlı sipahi olarak bulunmuş olabileceği, bozgunu müteakip Osmanlı ordusundan kaçtığı ve daha sonra isyana kalkıştığı iddia edilmektedir. Bu son savaşlarda genellikle akıncılar ve Rumeli beyleri gevşek hareket ederek padişahı kuzdirmışlar ve so-

nunda kendi başlarına çekilip gitmişlerdi. O sırada Osmanlı Devleti büyük bir buhran içine düşmüş bulunuyordu. Öte yandan Macarlar yeni bir Haçlı seferi hazırlıyor ve Osmanlılar'ın Rumeli'den atılacağına inanılıyordu. Bu bakımdan Chalcondylas'ın dediği gibi herkes mülkünü geri alma telâşındaydı (*History*, II, 96). Güney Arnavutluk'ta Gin Zenebissi, atalarının topraklarını almak için sancak merkezi Ergirikasrı üzerine harekete geçmişti.

Bu umumi çözülme içinde İskender Bey de babasının beyliğini almak için memleketine koştu (Neşrî, II, 624). Aslında Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetine karşı isyanlar İskender Bey'den çok önce başlamıştı. Osmanlı idarecilerinin kendi topraklarında timarlı sipahi olarak bıraktıkları yerli beyler özellikle topraklarının mülkiyet ve veraset haklarını kaybetmiş olduklarından Osmanlı hâkimiyetine karşı isyana hazır dılar. Gerçekten ilk önemli isyan hareketini başlatan ve daha sonra İskender Bey'in kayınpederi olan Araniti toprak meselesi yüzünden ayaklanmıştı (Chalcondylas, II, 27). Bu isyanın umumi bir hal aldığı sırada Yuvan'ın da ayaklandığına dair bir işaret henüz yoktu.

İzlâdi'de Rumeli Beylerbeyi Kasım'ın ordugâhından kaçan İskender Bey gelip babasının topraklarını, Kuzey Arnavutluk'a giden yol üzerinde Svetigrad (Kocacık) Hisarı'nı ve Akçahisar'ı zaptetti. Bu arada Venedik'in himayesi altında, diğer Arnavut reisleriyle 1 Mart 1444'te Leş'te (Alessio) düzenlenen bir toplantıda anlaştı ve irtidad etti (Tursun Bey, s. 143). Osmanlı kaynaklarında bu yüzden "Hain İskender" diye anılan İskender Bey padişah tarafından âsi ilân edildi; bu arada Evrenosoğlu İlsâ Bey de Svetigrad Hisarı'nı zaptetmekle görevlendirildi. İskender Bey ilk başarısını burada kazandı, Osmanlılar ağır kayıplar verdiler (Neşrî, II, 624). O sırada büyük bir Haçlı ordusu Varna'ya doğru ilerlemekteydi. Arnavutluk'taki isyan hareketi papa tarafından destekleniyordu; papanın daha sonra bir Haçlı kahramanı ilân ettiği İskender Bey, XIX. yüzyıl Arnavut milliyetçilerince vatanlarının kurtuluşu için çalışan bir millî kahraman olarak anılacaktır. Gerçekte İskender Bey, akrabalık bağlarının bulunduğu Arnavut feodal beylerini, kabile reislerini etrafında toplamıştı. Bundan dolayı diğer Arnavut beylerinin ona karşı Venedik'le veya Osmanlılar'la birleşmesi şaşırtıcı değildir. Nitekim İskender Bey'e karşı yapılan savaşlarda birçok Arnavut beyi Osmanlı ordusundan timarlı sipahi olarak hizmet ediyordu.